

Et glarmesterværksted fra 1600-tallet i Silkeborg Museums have

Af Christian Fischer

Det hænder, at virkeligheden overgår fantasien. I 1990 kunne Silkeborg Museum tage første spadestik til en 750 m² stor nybygning, og ved denne lejlighed blev det spøgelsesagtigt sagt, at nu håbede man ikke, at arkæologiske forekomster kunne komme i vejen for dette byggeri. Byggeriets hovedsponsor er iøvrigt Villum Kann Rasmussen Fonden, hvis hovedindtægtskilde er produktion af vinduer. At det var ment som en spøgelsesfuldhed, skyldes naturligvis, at Silkeborg by blev grundlagt i januar 1846 ved kongelig resolution – inden da havde der dog været spredt bebyggelse i form af det lille Silkeborg Slot (nedrevet 1767) beliggende der, hvor Gudenåen løber ud i Silkeborg Langsø, og slottets senere »efterfølger«, Silkeborg Hovedgård (idag: Silkeborg Museum), der blev bygget af nedbrydningsmaterialer herfra. Herudover var der enkelte, spredte huse, heriblandt en vandmølle, en smedie og en kro.

Under udgravning til en kloakledning til nybyggeriet viste der sig pludselig mængder af store mursten, tagsten, potteskår og glasskår, men da var rendegraven desværre allerede nået igennem dele af det bygningsværk, vi indtil da ikke havde anet noget som helst om. Blandt det, der også dukkede op, var dele af drikkeglas. Da Silkeborg Museum har udstillet det materiale, Peter Riismøller udgravede fra glashytterne i Stenhule og Hyttekær, som er beliggende i Silkeborgskovene, var det ikke nogen større kunst hurtigt at foretage en sikker identifikation og datering: bygningsværket

måtte have været i funktion i slutningen af 1500-tallet og begyndelsen af 1600-tallet.

Kloakgrøften blev udvidet, så den kom til at omfatte et felt på ca. 4 × 4,5 m, og her åbenbarede der sig jordfaste dele af et ovnanlæg, hvis længderetning var nord-syd (fig. 1). Ca. en meter under overfladeniveau lå ovnens gulv, der var delt i tre langsgående zoner. Yderst mod ovnens vægge var gulvet »brolagt« med 5 rækker tætlagte teglsten. Overfladen af dem var brændt til en glasagtig masse. Mellem de to felter bestod gulvet af rødbrændt ler. De to teglstenslagte flader målte 70 cm i bredden, mens »midtergangen« målte 160 cm (fig. 2).

I udgravningsfeltets lodrette snit kunne det ses, at teglstensgulvene og »midtergangen« havde været overhvælvet, og ydersiden mod vest havde været støttet af store sten. Om det tilsvarende var gældende for de øvrige sider, kunne ikke konstateres på grund af udgravningsfeltets størrelse, og det samme gjaldt indgangspartiet til ovnen. Ovnens bagvæg lå lige indenfor feltets nordlige afslutning. En udvidelse af feltet er mulig på et senere tidspunkt, men på grund af tidspres samtidig med, at det kræver flytning af et stort træ samt museets jernalderhus, tøver vi en kende.

Blandt det opgravede materiale, der lå som nedbrydningslag over ovnens bund, var der potteskår – ikke blot af jydepottetypen, men også glaserede og hornbemalede i en ornamentik, som var almindelig i

Fig. 1. Udgravningsfeltet set fra nord.

renæssancen. Et stykke grønglaseret kakkelfragment var også blandt fundene. Men som det mest spændende, så var der mængder af glasskår stammende fra tildannelse af vinduesruder (fig. 3). Der var hele og halvfærdige dele og meget affald. Glasset, hvis kanter havde en fremtoning, som var det »musebidt«, viste at en krøjseltang var brugt ved den sidste tilretning af glasset.

Endvidere fandtes bly i form af klumper af støbeaffald og mindre stumper af blysprosser, og det syntes at indicere, at det måtte dreje sig om affald fra et glarmesterværksted. Til overbevisning om dette dukkede et stykke jern op på 37 cm i længden med en klump i den ene ende. Efter afrensning havde den form af en kraftig, spids loddekolbe. Stykket kunne identificeres som et sprængjern (fig. 4), som er glarmesterdiamantens

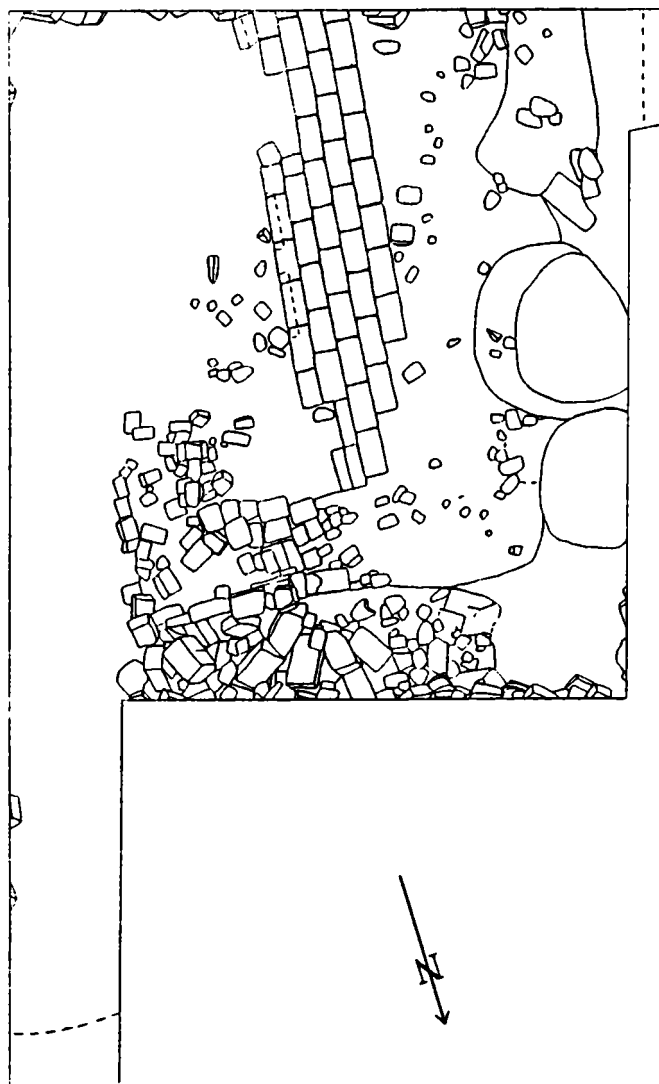

Fig. 2. Plan over udgravningsfeltet. Mål 1.

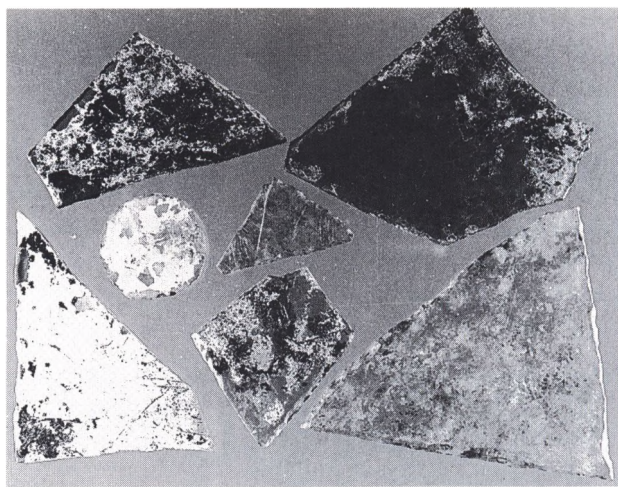

Fig. 3. Udvalg af de fundne rudeskår. Rhombeformede ruder har tilsyneladende været dominerende.

forøgelse. Sprængjern anvendes på den måde, at mens man varmer det op i en digel (fig. 5), gøres glasruden våd. Herefter trækkes sprængjernets opvarmede, spidse ende henover glasset. Varmen får glasset til at knække i stort set den bane, hvor man har trukket sprængjernnet. Omkring 1600 blev sprængjernnet afløst af glarmesterdiamanten. En løve, der bærer et sprængjern over skuldrene (fig. 6), kroner da også glarmesterens lavssegl fra 1681 (1).

Et enkelt lille rundt stykke med en diameter på kun 2 cm må nok tilskrives en demonstration af færdighederne med at tildanne glas. Den foretrukne rudeform havde været trekante og rhomber (rettere: ruder, som i dag bedst kendes fra kortspil, men har sin oprindelse i den foretrukne rudeform), der når de var fæstnet til hinanden med H-formede blysprosser – ofte flere hundrede stykker – dannede vinduet. En dansk glarmesterbog fra 1600-tallet, der nu findes på National-

Fig. 4. Det fundne sprængjern, som er glarmesterdiamantens forgænger. Sprængjernet er 37 cm langt.

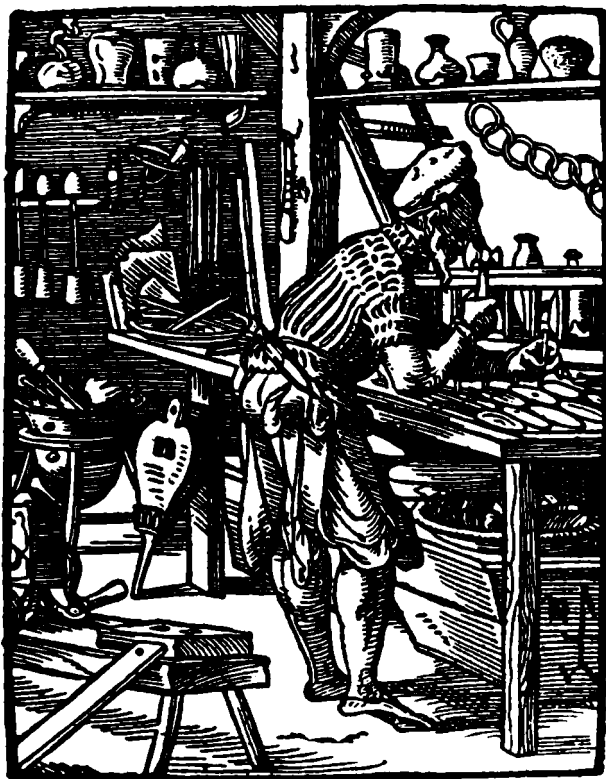

Fig. 5. En glarmester i arbejde. På væggen hænger tre sprængjern og i kulbækenet er yderligere et par anbragt til opvarmning. – Efter Jost Amman. 1568.

muséet, viser mønstre på 21 forskellige vinduer, hver med et navn som f.eks. kløverblad, fiskeskæl og biskopstav (2).

En beskrivelse fra 1779 fortæller, hvordan tildannelsen af glasstykkerne fandt sted. En skabelon blev lagt på det glasstykke, man havde fundet passende i størrelse og udseende. Derefter dyppede man en pensel i hvid farve og bestrøg glasset ud over skabelonen. Når farven var tør, opridsede man med en stål nål hele konturen, fugtede glasset og vendte det. Med det omtrent glødende sprængjern kunne man nu få glasset til at sprænge, og derefter kunne man med en lille buksbommel eller blyhammer slå de overflødige stykker bort. Så fulgte den langsommelige, nøjagtige afnaven med krøjslen, hvor skabelonen hele tiden måtte bruges som kontrol (3). Det plane glas (råmateriale), man skar ruderne til af, var svagt grønfarvet – Waldglas – en farve, der næppe var tilsigtet, men var resultatet af, at det sand, der har indgået i glasmassen, har været svagt jernholdigt. At fremstille helt klart glas synes at have været en umulighed i danske glashytter fra renæssancetiden.

Fig. 6. De københavnske glarmestres laugssegl fra 1681. På det tidspunkt menes sprængjernet at være ude af brug – erstattet af glarmesterdiamanten.

Glasset er fra glasmagerens side fremstillet som »Tafelglas«. Det betyder, at han først har blæst en størst mulig glascylinder, der derefter har fået fraklippet begge ender. Bagefter er den klippet op på langs, hvorefter den er foldet ud i en »strækovn« til et stykke firkantet glas, som nu kan afkøles. Denne proces ved vi blev udført i de kongelige glashytter i Silkeborg-skovene, og det er nærliggende at tro, at rudeglasset stammer herfra. Denne proces medførte, at ruden fik en for- og bagside – »blank« og »ru« hed det i fagsproget, idet alle ujævnheder ved opblåsningen af cylinderen var kommet på ydersiden. Skønt almindeligt dødelige næppe kunne se forskel, så var det blandt glarmestrene en meget stor fejl at sætte rusiden udefter – det var kassationsgrund for et svendestykke (4).

Ovnens funktion stod os i begyndelsen uklar, men en tolkning som en ovn til påbrænding af malerier på glas syntes sandsynlig, bl.a. ved udelukkelsesmetoden – størrelsen passede ikke med en bageovn, og forbrændingsgraden viste, at den heller ikke kunne være beregnet til pottemageri eller teglstensbrænding. Det har endnu ikke været muligt at finde paralleller til ovnens konstruktion.

Fra beskrivelser af anvendelsen af en »glasmales-riovn« ved vi, at efter at ruderne var skåret til, blev de lagt på en plan flade inde i ovnen, som regel på et lag gips. Glasset var forinden bemalet med en blanding af jernpulver og gips med det ønskede motiv, hvis det skulle fremstå i sort farve. Andre metaloxider kunne give andre farver – kobber f.eks. rødt glas. Flere lag glas kunne anbringes med et beskyttende lag gips imellem. Herefter varmedes ovnen op til ca. 600 grader, et meget kritisk punkt, idet for høj temperatur betød, at vinduesglasset smeltede til uformelighed, og for lav gjorde, at maleriet ikke fastbrændtes. Et aflangt stykke glas – »vægteren« – anbragt på et par små jernklodser

kunne vise, om ovnen var ved at være for varm, idet glasstykket da ville begynde at synke på midten (5).

Om ovnen var sammenbygget med huset, som glarmesteren holdt til i, eller har ligget ved siden af, kunne ikke afgøres på grund af feltets beskedne størrelse, men den store mængde husholdningsaffald blandet med glarmesteraffaldet indicerer, at der ihvertfald ikke har været langt imellem dem, hvis en sammenbygning ikke har været tilfældet. Hvem glarmesteren bag anlægget er, får vi en ide om, når vi læser i Silkeborg Slots regnskaber. Her nævnes en Anders Glarmester, der boede i et hus i nærheden af slottet, og vi kan se, at han adskillige gange har leveret glas til det kongelige slot, bl.a. i 1621: »5 store nye Vinduer bleff gjort udi Dronningens Camer och Gemach, nock 6 stouer Winduer bleff gjort och aff nye udi Kong. Maytz Sall och Gemach«. Regnskabet beskriver, at Anders Glarmester selv leverede glas, bly og tin (6). Navnet Anders Glarmester figurerer også i forbindelse med vinduer leveret til Rosenholm, og da kundekredsen for levering af vinduesruder på den tid har været beskeden, er det sandsynligt, at han har haft et virke udover Sillkeborg-området (7). Prisen pr. rude var 1 skilling (8), men da der kunne gå mange ruder til et vindue, har det alligevel været lønsomt. I køkkenet på København slot slog man i løbet af 1673 i et halvt år 1732 »spidse ruder« itu, i Ernst Gynthers gemak 303, i prins Jørgens 236, i kongens gemak 287 og i dronningens 229, og samtidig indsattes flere helt nye vinduer. Helt galt var det efter den halvårige vinduesvask, her måtte glarmesteren forny 87 glas i kongens og 132 i dronningens vinduer (9). En sikker indtægtskilde for glarmesteren var også de kongelige fester, hvor en del af løjerne kunne bestå i at knuse drikkeglas og ruder. Da Christian 4. blev kronet, bestilte man 35.000 drikkeglas! (10).

I 1624 var det Niels Glarmester, der leverede til

Fig. 7. Glaseret teglsten med indridset »Anno 1606« fundet ca. 40 meter fra udgravningen i fundamentsgrøften til Silkeborg Hovedgård, som blev bygget i 1767.

slottet, og Anders Glarmester figurerer ikke mere i regnskabet. Om Niels Glarmester kan vi læse, at han boede i et teglstenshus ved slottet, og det kan ikke udelukkes, at han har overtaget Anders Glarmesters hjem og værksted (11). En egentlig slutdatering på værkstedet har vi ikke. Men sikkert daterbart materiale fra 1700-tallet fandtes ikke, og da Hovedgården i 1767 bygges klods op ad stedet, må vi formode, at intet er tilbage; måske blev rester fra glarmesterværkstedet anvendt til byggeriet af Hovedgården, men viden om det har vi ikke, for de mange genbrugsmaterialer, vi finder i bygningen, kan lige så godt stamme fra nedbrydningen af slottet.

Under yderligere udgravning til byggeriet dukkede der i fundamentsgrøften til Silkeborg Hovedgård en 20 × 12 cm stor teglsten op, hvorpå der blot stod »ANNO 1606« (fig. 7). Hovedgården er som nævnt fra 1767, og

selv om man brugte nedbrydningsmaterialer fra Silkeborg Slot, der i luftlinie lå ca. 800 m fra Hovedgården, ville man næppe have slæbt en fragmenteret mursten over denne afstand for at smide den i fundamentsgrøften – måske stammer den snarere fra Anders Glarmesters værksted og hus, der lå kun 40 m fra fundstedet.

Litteratur

- Benzon, Gorm: Gamle danske Vinduer. København 1981.
 Egeberg, Edvard: Silkeborg Slot I-III. København 1923-24.
 Møller, Carl: Glarmesteren. Hans materiale, værktøj og arbejde. I: Købstadmuseet »Den gamle By« Aarbog 1932-33. Århus 1933.
 Nyrop, Camillus: Danmarks Glasindustri indtil 1750. I: Historisk Tidsskrift 5. række. København 1879.
 Olsen, Bernhard: Glas og Bly i Vinduer. I: Tidsskrift for Kunstindustri. København 1892.
 Rasmussen, Holger: Vindøjet. København 1960.
 Jexlev, Thelma, Peter Riismøller & Mogens Schlüter: Dansk glas i Renæssancetid 1550-1650. København 1970.
 Troels-Lund, Troels: Dagligt liv i Norden i det sekstende århundrede bd. 32, 6. udg. København 1969.

Noter

1. Møller 1933 s. 101 ff. Her anføres, at diamanten så radikalt afløser sprængjernet, »at næppe et eneste er gemt i noget museum«.
2. Rasmussen 1960 s. 18 og Olsen 1892.
3. Møller 1933 s. 101.
4. Møller 1933 s. 99.
5. Møller 1933 s. 102.
6. Egeberg 1923-24 bd. II s. 91.
7. Jexlev m.fl. 1970 s. 62.
8. Egeberg 1923-24 bd. I s. 43. Møller 1933 s. 113.
9. Møller 1933 s. 113. Benzon 1981 s. 100.
10. Troels-Lund 1969 bd 3 s. 199 ff. Texlev 1970 s. 50.
11. Egeberg 1923-24 bd. II s. 86 ff. og bd. III s. 16.